

B. BUŠMANE

## IZLOKSNES ĪPATNĪBAS TAUTASDZIESMĀS (PĒC NĪCAS MATERIĀLIEM)

Folkloras, īpaši tautasdziesmu, valoda ir viens no latviešu nacionālās literārās valodas avotiem<sup>1</sup>. Plašāk latviešu tautasdziesmu valodu kā vienu no latviešu literārās valodas avotiem ir pētījis A. Ozols<sup>2</sup>.

Sarežģīts un mazāk pētīts ir jautājumu loks, kas saistās ar tautasdziesmu valodas attieksmēm pret izlokšnes sistēmu, par to mijiedarbi, par folkloras valodu kā dialektoloģisku pētījumu avotu. Tā kā latviešu nacionālā literārā valoda veidojusies uz vidus dialekta pamatiem un tautasdziesmas ir viens no šās valodas avotiem — pēc A. Ozola norādījuma, jāņem vērā, ka „tautasdziesmu valoda, būdama dialektāli specificēta literāra valoda, atšķiras no parastās dialektu resp. izlokšņu sarunvalodas, ko teicēji lieto ne tikai ikdienas dzīvē, bet parasti arī nesaistītā valodā veidotajos folkloras sacerējumos. Tautasdziesmu valoda iegūst literārās valodas raksturu ar to, ka tā ir savā ziņā kopta, ar īpašu estētiski atlasītu izteiksmes līdzekļu izvēli gleznaini un tēlaini veidota valoda, kas pakļauta specifiskām stila un pantmēra normām“<sup>3</sup>. Turklāt, pētot dialekta resp. izlokšnes īpatnības tautasdziesmu valodā, vērā ņemami A. Ozola secinājumi, ka „folkloras valoda parasti nestāv pāri atsevišķiem dialektiem, kā tas mēdz būt ar apzināti normēto literāro resp. rakstu valodu“, ka folkloras valoda ir veidojusies „kā dialektāli specificēta literāra valoda, t. i., kā atlasīta, izkopta valodas forma uz dažādu dialektu pamatiem“<sup>4</sup>.

Latviešu valodniecībā ir vairāki vērojumi par izlokšņu īpatnībām tautasdziesmās, par faktoriem, kas nosaka to esamību, kā arī par literārās valodas ietekmi uz tautasdziesmu valodu. J. Endzelīns 30. gadu sākumā aizrādījis, ka „personas, kas vispāri nerunā tīru izlokšni, arī tautasdziesmās var ienest svešu izlokšņu elementus. Bet personas, kas tīri runā dzimto izlokšni, vispāri to patur arī tautasdziesmās“<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> Par to sk. Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīga, 1961. 8. lpp.; Blinkena A. Latviešu literārās valodas cilmes un avotu problēma // LPSR ZAV. 1986. Nr. 1. 61. lpp.

<sup>2</sup> Ozols A. Op. cit.; Ozols A. Raksti folkloristikā. Rīga, 1968. 154—161 lpp.

<sup>3</sup> Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. 11. lpp.

<sup>4</sup> Ozols A. Op. cit. 7.—8 lpp.

<sup>5</sup> Endzelīns J. Piezīmes par mūsu tautasdziesmu formālo pusi // DĪ III 2. 123. lpp.

Izloksnes materiālu vākumi pēdējos gadu desmitos liecina, ka tīra izloksne Nīcā vairs netiek runāta, bet dažādu paaudžu valoda mūsdienās atklāj noturīgākās kursisko un zemgalisko izlokšņu iezīmes.

Bagātīgs izloksnes īpatnību izpētes avots ir kopš 19. gs. II ceturkšņa Nīcā pierakstītās tautasdziesmas – Latvijas PSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras daļas arhīvā glabājas vairāk nekā 23 000 Nīcā reģistrētu tautasdziesmu variantu (turpmāk FS)<sup>6</sup>. Vairāk nekā tūkstoš 19. gs. 80. un 90. gadu mijā Nīcā reģistrētu tautasdziesmu variantu glabājas J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā rakstnieka J. Janševska<sup>7</sup> fondā (turpmāk RM).

Arī tautasdziesmu pierakstos ne vienmēr saglabātas visas izloksnes fonētiskās, morfoloģiskās un citas īpatnības. Izloksnes iezīmju īpatsvars dažādos tautasdziesmu manuskriptos ir dažāds. Daļā manuskriptu sastopamas tikai atsevišķas izloksnei raksturīgas iezīmes. Turpretī vairākos manuskriptos izloksnes īpatnības vērojamas dažādos valodas līmeņos – fonētikā, morfoloģijā, leksikā, semantikā, sintaksē, piem., *Pāriet gūžas klēgādamaš Nuo dūnuota ezerīna* FS 9, 96<sup>8</sup>; *Kurī meiti skaļš balsinis, Tā būs mana līgavīna* FS 527, 14215. Tāpēc tikai kopumā Nīcā reģistrētais plašais tautasdziesmu krājums atklāj lielu daļu izloksnes iezīmju, arī tādas, kuras jaunākajos izloksnes materiālos vairs nav konstatētas.

Var pievienoties J. Endzelīna atziņai, ka „vismazāk ... Latvju dainas valodnieks var izmantot skaņu mācībai un dialektu pētīšanai, totiesu jo vairāk sintaksiskai un formu mācībai un vārdu krājumam<sup>9</sup>“. Taču vairākos izlokšņu aprakstos tautasdziesmu dotumu izmantojums fonētikā, izloksnes īpatnību ilustrēšanā ir visai plašs<sup>10</sup>.

Šajā rakstā, pamatojoties uz iepriekšminētajiem tautasdziesmu vākumiem, kā arī uz izloksnes materiālu pierakstiem pēdējos gadu desmitos, ir aplūkotas raksturīgākās iezīmes Nīcas izloksnes fonētikā.

Nīcā pierakstītais tautasdziesmu materiāls sniedz liecības par dažādām izloksnes fonētiskām parādībām. Tautasdziesmu valodas salīdzinājums ar mūsdienu izloksnes dotumiem savukārt dod priekšstatu par noturīgākajām izloksnes iezīmēm fonētikā,

<sup>6</sup> Pēc Latviešu tautasdziesmu kolekciju rādītāja // Latviešu tautasdziesmas. Rīga, 1984. V. 2.

<sup>7</sup> Rakstnieks J. Janševskis no 1889. gada līdz 1896. gadam strādāja Nīcā par skolotāju. Šeit viņš iepazinās ar latviešu tautasdziesmām un apvidvārdu bagātībām, kuras plaši iesaistījis savos romānos.

<sup>8</sup> Pirmais skaitlis norāda manuskripta numuru, otrais – varianta numuru.

<sup>9</sup> Endzelīns J. Kr. Barons un H. Visendorfs, Latvju dainas. II. Pēterburga // 1903. DII. 674. lpp.

<sup>10</sup> Sk., piem., Ābele A. Par Rucavas izloksni // Filologu biedrības raksti VII. Rīga, 1927. 112.–128. lpp.; Ābele A. Rucavas izloksne // Filologu biedrības raksti VIII. Rīga, 1928. 135.–144. lpp. 70. gados, balstoties uz latgaliešu tautasdziesmām, fonētikas jautājumus risinājis A. Breidaks rakstā „Latgaliešu tautas dziesmu fonētikas jautājumi“ // LPSR ZAV. 1974. Nr. 10. 127.–136. lpp.

par izloksnes attīstības tendencēm, atklāj izloksnes fonētisko īpatnību zušanas procesu.

No raksturīgākajām īpatnībām izloksnes vokālismā minama kursisko izlokšņu iezīme — patskanis *u* līdzskaņu *b* un *v* priekšā, piem., *dubēns* 'dibens' (*Sasagrieze ķekatinas Istubīnas dubēnā* FS 1954, 383), *suvēns* 'sivēns' (*Es pamēstu tautu dēlu Kā suvēnu midzenī* RM 133521, 87<sup>11</sup>), *zuvs* 'zivs' (*Panāksnieki zuvis prasa; Kur mēs zuvis dabūsim?* FS 1198, 1096).

Mūsdienu izloksnē vārdi *dubēns*, *suvēns*, *zuvs* // *zuve* dzirdami palaikam vecākās, retāk vidējās paaudzes pārstāvju valodā (/ kad maize puscepsi / *tuōs priēkšējuos*<sup>2</sup> / *klaipus* / *liēk*<sup>2</sup> *dubēnā*<sup>2</sup> un *dubēnējuos priēkšā*<sup>2</sup>. *tas tēs bī*<sup>2</sup> *zuvu zvejš*).

Dažos vārdos sastopams patskanis *ę*, kas blakus līdzskanim *r* radies no *a*, piem., *derināt* 'darināt' (*Pļavā eimu, pļavā tēku, Pļavas takus derināju* FS 1198, 38).

Pēdējos gadu desmitos vārds *derināt* izloksnē nav konstatēts. Patskanis *a* šajā pozīcijā nav pārveidots arī vairumā citu vārdu, piem., *bargs*, *brandavs*, *sarma*, *varš*. Tikai visvecākās paaudzes valodā dažkārt fiksēti vārdi *reḏzināt* 'mudināt, skubināt', *sęrkans* (*kuō*<sup>2</sup> *tu mani reḏzini? kuo gribēšu*<sup>2</sup>, *tuō ēdīšu*<sup>2</sup>).

No literārās valodas atšķirīgs patskanis saknes zilbē ir vārdos *klēdzināt* 'kladzināt' (*Kā parveda jauņuvīti, Tā kā vistas klēdzināja* RM 133218, 103), *stębulīte* 'stabulīte', *stębulēt* 'stabulēt' (*Spēlējat, spēlmaņi, Pūšat stębulītes!* FS 1954, 1326; *Ūdinc dzied, akminc raud, Vēja māte stębulē* FS 1954, 515). Patskanis *ę* šajos vārdos, ko vecākā paaudze lieto arī mūsdienās, varētu būt senāks vai arī radies lietuviešu valodas ietekmē — sal. *klegēnti*, *stebulē*.

Tautasdziesmās reģistrēts adjektīvs *čękls* 'skaists; glīts; grezns; tāds, kas mēdz grezni ģērbties, greznoties, rotāties' (*Čękla sieva, balta ķēve, Tā bij vīra nelaimīte: Čękla sieva jāpucē, Balta ķēve jāmazgā* RM 133521, 152). Latviešu literārajā valodā tiek lietots adjektīvs *čakls* ar nozīmi 'strādīgs, darbīgs', kas retumis sastopams arī izloksnē. J. Endzelīns norādījis ME I 401, ka nozīme 'schön, prächtig', iespējams, radusies lietuviešu *čęklūs* 'schön' ietekmē. Vārdu *čękls*, *čękli* izplatība — galvenokārt Dienvidrietumkurzemē — vedina domāt par lietuviešu valodas ietekmi arī *ę* lietojumā.

No literārās valodas atšķirīgi patskaņi nereti vērojami arī piedēkļu resp. neuzsvērtajās zilbēs. Vecāks varētu būt patskanis *ā* adjektīvā *dzeļtāns* 'dzeltens' — sal. lietuviešu *geltónas* (*Piedęr pieši pie iemauktu, pie dzeļtāna kumelīna* FS 1955, 10656). Par vecāku tiek atzīts vārds *līdeķa* 'līdaka' (deminutīvs *līdecina* 'līdaciņa') — sal. lietuviešu *lydekā* (*Maza maza līdecina Daudz niedrišu kustināja* RM 133216, 137). Līdzās literārajiem vārdiem *dzeļtęns*, *līdaka* vārdi *dzeļtāns*, *līdeķa* izplatīti arī mūsdienu izloksnē (*kreīmbles — tās i liēlas, platas, dzeļtānas*<sup>2</sup> *sēnes. līdeķas*<sup>2</sup> *ar*<sup>2</sup> *bi veīterī*<sup>2</sup>).

<sup>11</sup> Pirmais skaitlis norāda inventāra numuru, otrais — varianta numuru.

Tautasdziesmās, tāpat kā izlokšnē, bieži sastopams vārds *krustūbas* ‘kristības’ (*Kad es nākšu krustūbās, Tad es viņu / galdu / ēvelēšu* FS 1955, 10243). Izlokšnē izplatīts arī variants *krustubas*, kas radies no *krustabas*, neuzsvērtajam patskanim asimilējoties iepriekšējās zilbes patskanim.

Dažos aizguvumos pētāmajā izlokšnē atšķirībā no latviešu literārās valodas sastopams nepārveidots piedēkļa patskanis, piem., *lukteris* ‘lukteris’ – aizgūts no viduslejasvācu *luchter* ME II 511 (*Krustiem dēga vaska sveces Sudrabīna lukteruos* FS 1818, 254). No literārās valodas atšķirīgs patskanis tiek lietots arī dažos senākos aizguvumos no slāvu valodām, piem., *istuba* ‘istaba’ – aizgūts no senkrievu *учѣба* ME I 711 (*Drīz iešu namā, Drīz istubā* FS 527, 14341), *pātega* ‘pātaga’, deminutīvā *pātedzīna* – aizgūts no slāvu *batogъ* ME III 190 (*Mana pūra dubēnā Dzelza kalta pātedzīna* FS 9, 71).

Vairāki piemēri liecina par patskaņu pagarinājumu, kā arī par *i* un *u* diftongizējumu tautosillabiska *r* priekšā, piem., *dārbs* (*Gaidi, gaidi, māmuliņa, Pāries tavi dārba ļaudis* FS 9, 49), *sērdīte* (*Duj bajāri lielijās Ziemu salt – nenuosalt: Vienc gul kuoka sērdītē, Uotris sniega kupēnā* FS 1954, 416), *šķirba* (*Šķirbu šķirbas izknābāja, Circenīšus meklēdami* FS 1818, 2227), *kūrpe* (*Panāksnieku sieviņām Baltas kūrpes kājiņā* FS 1818, 2233), *dziernas, zierdzīns* (*Tās maģas māsiņas Dziernu kambarī, Tie maģi brālīši Zierdzīnu stallī* FS 1954, 652). Šī kursisko izlokšņu iezīme izlokšnē vērojama arī mūsdienās: patskaņu pagarinājums šajā pozīcijā ir bieži dzirdams vecākās, retāk vidējās un jaunākās paaudzes valodā (*mešsārks<sup>2</sup> / -gs / iēdeva<sup>2</sup> tik tādu<sup>2</sup> kuīteni<sup>2</sup>* ‘biezu krūmāju; biezokni’ *cīrst<sup>2</sup>*), diftongizējums sastopams tikai visvecākās paaudzes pārstāvju valodā (*ka / zirgs / nuobaīdās<sup>2</sup>, ta tā<sup>2</sup> puōrkš<sup>2</sup>*).

Kā tautasdziesmās, tā arī jaunākajos izlokšnes pierakstos nereti konstatēts vien-zilbes vārdu garo patskaņu un divskaņu saīsinājums proklīzē, piem., *līdz < līdz* (*daīla mana līgavīna līdz pašami vēcumaīn<sup>2</sup>*), *ku < kuo, va < vai*. Saīsināts patskanis arī vārdā *vel < vēl* (*rād’, taūtiēti<sup>2</sup>, savus radus: maīn<sup>2</sup> vēl<sup>2</sup> daūdz dāvanīnu<sup>2</sup>*) – šajā vārdā saīsināšanu varēja ietekmēt ne tikai neuzsvērtais stāvoklis, bet arī tautosillabiskais *l*.

Tautasdziesmās reģistrēts vidus dialekta izlokšnēm raksturīgais piedēkļa patskaņa *ī* saīsinājums verbu pagātnes formās līdzskaņa *j* priekšā, piem., *lielijās* (*Nama māte lielijās: Pieci vepri uoz istubu* FS 9, 130), *gruozijās* (*Spuoža zvaigzne gruozijās Gar zilām debesīm* FS 1090, 381).

Tautasdziesmās visai bieži vērojams piedēkļu patskaņa *u* zudums aiz līdzskaņa *j* pagātnes aktīvā divdabja formās, piem., *adījšas < adījušas, rakstījšas < rakstījušas, gājšas < gājušas* (*Adījšas, rakstījšas Mūs māsiņas, Nav gājšas pirtiņā Apmīgu gulēt* FS 1818, 1433), kā arī vārdā *kreims < krējums* (*Pate kreīmu nuoēduse* RM 133216, 46). Piedēkļu patskaņa zudums aiz *j*, kas, pēc J. Endzelīna vērojumiem,

sastopams tikai latviešu valodā<sup>12</sup>, Nīcā izplatīts arī mūsdienās (*bērni<sup>2</sup> bi darīši<sup>2</sup>, cik vareiši<sup>2</sup> — bi puškuoīši<sup>2</sup> guōda<sup>2</sup> vārtus<sup>2</sup> sētā<sup>2</sup>*). Patskaņa zudums aiz līdzskaņa *l* vērojams vārdā *palgs* < *palags* (*Ne runcis negul Bes baltu palgu* FS 9, 122). Vārds *palgs* vecākās paaudzes valodā nereti fiksēts arī jaunākajos apvidvārdu vākumos (*maņš<sup>2</sup> brālis nuo palga<sup>2</sup> tāisija zēgeli 'buru'*).

Anaptiksi aiz līdzskaņa *r* bez noteiktas patskaņa kvalitātes Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās uzrādījis J. Endzelīns<sup>13</sup>, piem., vārdos *var'ti* (*treji var'ti sudrabuoti; ne pie var'tu nepiejāju...*), *dzir'žu* (*iēšu māsas apraudzīt: dzir'žu tautas niēcinam*). To Nīcā saklausījis arī komponists E. Melngailis, par ko vedina domāt viņa pieraksts izloksnē: *Tautiet's mane ruoku deva Caur brālīša varja vārtis (varrtis)* FS 1045, 5494. Pēdējos 20 gados anaptikse konstatēta Nīcas austrumdaļā tikai dažu visvecākās paaudzes pārstāvju valodā (*viēnā<sup>2</sup> pašā<sup>2</sup> svar<sup>a</sup>kā<sup>2</sup> piēci<sup>2</sup> metri / auduma / — vēsēla siēna<sup>2</sup>*), bet arī viņu runā anaptikse nav regulāra. Retumis izloksnē fiksēti varianti, kuros anaptikse vairs nav saklausīta, bet kuros ir saglabāties nepagarināts patskanis tautosillabiskā *r* priekšā (*ne es tādu<sup>2</sup> cilēku<sup>2</sup> zimu, ne ar<sup>2</sup> tādu<sup>2</sup> vārdu<sup>2</sup>*).

Tautasdziesmas atklāj vairākas izloksnes iezīmes arī konsonantismā.

Līdzskaņa *r* mīkstinājums sekojoša līdzskaņa *j* ietekmē, kā arī velāru patskaņu priekšā tautasdziesmās ir palaikam reģistrēts, bet ne konsekventi, piem., vienskaitļa ģenitīvā *vara* (*Kēkatu māmīni Vara lindrucinis* FS 1954, 374), adjektīvā *gara* (*Liela, gara tautu meita Bez dārbiņa ganuos gāja* FS 1993, 278), verbu tagadnes 3. personā, piem., *sper* (*Sper a kāju pabeņķē* FS 1993, 65), adjektīvā *grūta* (*Atraitim grūta ruoka* FS 1955, 10450). Ir iespējams, ka tautasdziesmās līdzskaņa *r* mīkstinājums ne vienmēr ir atzīmēts. Arī mūsdienās izloksnē līdzskaņa *r* lietojums saglabāties daļēji — tas retumis dzirdams vecākās un vidējās paaudzes valodā (*gluōdēna — tā tāda<sup>2</sup> vara krāsā<sup>2</sup>, tiēva<sup>2</sup> un gara*).

No literārās valodas atšķirīgs līdzskanis sastopams substantīva *puišis* vienskaitļa nominatīvā un citos locījumos, kur mīkstinājums nav radies sekojoša līdzskaņa *j* ietekmē (*Puškuots puišis es uzaugu* FS 1198, 151; *Tam puišim mani jemt, Kam vazdiku cepurīte* FS 1198, 149). Mīkstinātais līdzskanis *š* vārdā *puišis* vienskaitļa nominatīvā un citos locījumos ieviesies no tiem locījumiem, kur galotnes priekšā *j* ar iepriekšēju līdzskani ir radījis mīkstinājumu<sup>14</sup>. Šī kursisko un austrumizlokšņu īpatnība vēl saklausāma dažkārt vecākās paaudzes, retāk vidējās paaudzes valodā, piem., *Anšis* (*Ansis* vietā; ģen. *Anša*), *kraušis* 'bumbiere; bumbieris' (*krausis* vietā; ģen. *kraušā*)<sup>15</sup> — sal. lietuviešu *kr(i)āušė* vai *krāušis*, ģen. *krāušies* (ME II 264), *ķiršis*

<sup>12</sup> Endzelīns J. Latviešu gramatika. Rīgā, 1951. 73. lpp.

<sup>13</sup> Endzelīns J. Lettisches Lesebuch // DI III 1. 264. lpp.

<sup>14</sup> Endzelīns J. DĪ II. 228. lpp.

<sup>15</sup> Latviešu valodā vārds *kraušis* blakus *krausis* pagaidām reģistrēts tikai Nīcā.

(*ķirsis* vietā; ģen. *ķirša*), *trušis* 'kosu suga (*Equisetum*)' (*trusis* vietā; ģen. *truša*) — sal. lietuviešu *trūšis* 'Schachtelhalm', *trūšiai* 'Rohr' (ME IV 248). Minētie lietuviešu valodas substantīvi vedina domāt arī par lietuviešu valodas ietekmi locījumos, kur mīkstinājums nav radies līdzskaņa *j* ietekmē.

Vairākās tautasdziesmās saglabājies līdzskanis *k* (ja tas neatrodas aiz *s* vai *z*) palatālu patskaņu priekšā, piem., deminutīvos *cūkīna* // *cūkiņa* 'cūciņa' (*Man cūkīna* — *ālavīte*, *Kūlim pieci suvēnīni* FS 9, 120; *Cūkiņa, māsiņa, Mēs abas ķekātās* FS 1955, 8026), *Jurkiņš* (*Dreijāta, mālēta Jurkiņa gulta* FS 1817, 140). Kā zināms, latviešu, kā arī kuršu valodā pirmbaltu *k*, *g*, ja tie neatrodas aiz *s* vai *z*, palatālu patskaņu priekšā pārvērtušies par *c*, *dz*<sup>16</sup>. Tas vērojams arī Nīcas izloksnē. Viens no izņēmumiem ir deminutīvs *cūkīna* // *cūkiņa*, kur patvēries pamatvārda celma beigu līdzskanis *k* (blakus *ruociņa*, *vīlcīns*, *kundzīns*). Mūsdienu izloksnē deminutīvu *cūkīna* // *cūkiņa* aizstājis deminutīvs *cūciņa*, biežāk *cūciņa*. Taču visvecākās paaudzes pārstāvju valodā tas saklausīts pat vēl 80. gados (*kas divus / sivēnus / jēma*<sup>2</sup>, *tam deva viēnu*<sup>2</sup> *cūkīnu*, *viēnu*<sup>2</sup> *veprīti*<sup>2</sup>).

Dažās tautasdziesmās fiksēts saliktenis *lācauzīna* 'lāčcauziņa' (*ne pelīte*<sup>2</sup> *smilgu*<sup>2</sup> *ēda*<sup>2</sup>, *ne līgava lācauzīnu*<sup>2</sup>), kura pirmajā daļā saglabāts līdzskanis *c* (< *kj*). Variants *lācauzas* visvecākās paaudzes runā retumis dzirdams arī mūsdienās (*lācauzas*<sup>2</sup> *i sīkākās*<sup>2</sup> *aūziņas*<sup>2</sup>).

Līdzās arī literārajā valodā lietotajiem atvasinājumiem ar izskaņu *-elis*, kuros sastopami fonētiski nemotivēti mīksti līdzskaņi, piem., *maišelīs* (*Maišeļu lindraki*, *Pakulu krekli* FS 1955, 10984), *raģelis* (*Nu tik tāda pižulīte Auneliša raģelī* FS 1955, 10545), Nīcas izloksnē zināmi vairāki atvasinājumi ar *-elis*, *-ele*, kuros mīkstinājums dažkārt nerodas. Pamatvārda līdzskanis izskaņas *-elis*, *-ele* priekšā nereti tiek saglabāts atvasinājumos tajos gadījumos, kad šo vārdu celms beidzas ar *c*, *dz*, *z*, piem., *mencelis* < *mēncis* vai *mencis*, *dadzēlis* < *dadzis*, *kazele* < *kaza*, *krūzele* < *krūza*<sup>17</sup>.

Tautasdziesmas atklāj vairākus no literārās valodas atšķirīgus asimilācijas gadījumus. Regresīva daļēja asimilācija kontaktā — *m* > *n* sekojoša *d* priekšā — vērojama, piem., vārdos *cinds* < *cimds* (*Meitas man cindus ada* RM 133537, 45), *dindēt* < *dimdēt* (*Lai dindēja dundurīši*, *Tie mācēja trīcināt* FS 1955, 10763). Minētie vārdi dažu vecākās paaudzes pārstāvju leksikā reģistrēti arī pēdējos gadu desmitos (*ķēzis*<sup>2</sup> / *ir* / *darba*<sup>2</sup> *ciņc*<sup>2</sup>. *laikam būs*<sup>2</sup> *liētus*<sup>2</sup> — *knaūši* 'odi' *diņd*).

<sup>16</sup> Endzelīns J. Latviešu gramatika. 184.—185. lpp.

<sup>17</sup> J. Endzelīns, atsaucoties uz līdzskaņa *j* iespraudumu daņu valodā nievājamos vārdos, pieļauj iespēju, ka līdzīgi varētu būt radies mīkstinājums latviešu valodā atvasinājumos ar *-elis*, kas palaikam ir lietojami ar pejoratīvu nozīmi un kas nav lituānismi — sk. Endzelīns J. Op. cit., 191.—192. lpp.

Jāpiebilst, ka substantīvi ar izskaņām *-elis*, *-ele* ir produktīvs atvasinājumu tips izloksnē, turklāt bieži šie atvasinājumi tiek lietoti bez nievājuma nokrāsas.

Līdzskaņa *s* asimilāciju sekojošam līdzskanī j vārdā *išjādams* (< *isjādams*) fik-sējis J. Endzelīns (*išjādams uz karīnu, riņķi griežu kumelīnu*<sup>18</sup>). Mūsdienu izloksnē *s* asimilācija sekojošam *j* nav konstatēta.

Progresīva daļēja asimilācija kontaktā — *s* aiz *j* > *š* — sastopama atvasinājumos ar *-ājs*, *-ējs*, *-tājs*, piem., *arāš* < *arājs* (*Arāš, manis arājins, Aug sudraba kalninā* RM 133537, 103), *dzēreiš* < *dzērējs* (*Dzēreiš puika bēdājāsi, Kur būs jēmti ligavīnu* FS 1198, 83), *dziedātāš* || *dziedātaiš* < *dziedātājs* (*Es meitām labs puīsel's, Es pa-priekšu dziedātāš* RM 133537, 45; variants: *Es papriekšu dziedātaiš* FS 1954, 183), kā arī noteiktajos adjektīvos vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā, piem., *mēllaiš* (*Pūta, pūta mēllaiš gailis Sausā egles galuonē* FS 1198, 212), *vecaiš* (*Kuo tu gaidi, ve-caiš puīši, Šuogad sievu nepajēmis?* FS 1954, 406). Līdzskaņa *s* asimilācija aiz *j* 70., 80. gados paretam saklausīta visvecāko izloksnes pārstāvju valodā — konsta-tēti vārdi gan ar tautosillabiskā *j* zudumu aiz garā patskaņa (*arāš, kalēš, dziedātāš*), gan arī ar garā patskaņa saīsinājumu *j* priekšā un *j* vokalizāciju (*dzēreiš, dziedātaiš*).

Kā Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās, tā arī izloksnē izplatīta progresīva pil-nīga asimilācija kontaktā: *ln* > *ll*, piem., *mēlls* < *mēlns* (*Baltu vilki, baltu sedzi, Mēllu sviēdi upītē* RM 133521, 142), *pills* < *pilns* (*Es nuo vienas avētīnas Pillu pūru pieluociju* FS 1955, 10306), *vēlls* < *vēlns* (*Tu, puīseli, vēlla sēkla, Nekrāp meitas au-gumiņ'*; *Vēlls krāps tavu dvēselīti Pašā elles dibēnā* RM 133521, 63), *villa* < *vilna* (*Kupāt kupāja aunīna villa* FS 9, 31). Vārdos ar lauztu intonāciju, piem., *peļni*<sup>2</sup>, *peļ-nīt*<sup>2</sup>, *milna*<sup>2</sup>, *kalns*<sup>2</sup>, *dzilna*<sup>2</sup>, *vilnis*<sup>2</sup>, asimilācija Nīcā nav konstatēta.

Daudz liecību tautasdziesmās ir par dažādu līdzskaņu zudumu dažādās pozi-cijās, kur pa lielākajai daļai tas vērojams arī mūsdienu izloksnē. Līdzskanis *j* zūd, pirmkārt, aiz gariem patskaņiem un divskaņiem līdzskaņu priekšā a) vienzilbes vār-dos, piem., *vēš* < *vējš* (*Līguodamis vēš nuolauza Purvā bērza galuonīti* FS 9, 84), b) izskaņās *-ājs*, *-ējs*, *-tājs*, piem., *arāš* < *arājs*, *dziedātāš* < *dziedātājs*, c) darāmās kārtas pagātnes divdabjos, piem., *darīse* < *darījuse*, *atsacīse* < *atsacījuse* (*būt*<sup>2</sup> *gudri darīse*<sup>2</sup>, *būt*<sup>2</sup> *atsacīse*<sup>2</sup>, *dziēdātu*<sup>2</sup>, *dejuōtu*<sup>2</sup> *māšīnu vidū*), otrkārt, aiz lūpeņiem *iļo-*, *ē-* un *i-*celmu formās, piem., *grāvūs* < *grāvjus* (*Ruokat grāvūs plānīnai!* FS 1818, 1057), *lēpu* < *lēpju* (*Šķiratiesi, lēpu lapas, Lai iet gūžas 'zosis' ežerāi!* FS 1818, 1000), *guovu* < *guovju* (*Kalpa vīra laidarī Guovu, buļļu dujpadsmīt* RM 133537, 7). Bez tam *j* zūd arī vārda beigās aiz gariem patskaņiem un divskaņiem verbu ū-gadnes 3. personas formā īstenības izteiksmē, kā arī pavēles izteiksmē vienskait-ļa 2. personas formā, piem., *krā* < *krāj* (*Tu, māmīna, nezināji, Kam meiti-na naudu krā* FS 1198, 500), *sē* < *sēj* (*Sē, brālīti, kaņupītes, Sē istabas ga-liņā!* FS 9, 185), aiz īsa patskaņa atematiskā verba *būt* pagātnes formās: *bi* < *bij* <

<sup>18</sup> Endzelīns J. Lettisches Lesebuch // DI III 1 265. lpp.

< *bija, biju* (*Klausies, tautu netiklīti, Tev bi vaļa klausīties!* FS 1954, 217; *Kur, māmīna, es sēdēšu, Es bi tāda neražena?* FS 1954, 473).

Līdzskanis *v* zūd a) tautosillabiskā pozīcijā aiz gariem patskaņiem un divskaņiem, piem., *tēs* < *tēvs* (*Tēs pārnesa mēdus puodu* FS 9, 7), *dies* < *dievs* (*Dies duos citugad Juo gaŗu rindu* FS 9, 125), b) skaņu kopās *-rv-*, *-lv-*, piem., *dures* < *durves* (*Priedes dures, egles dures – Tās bij viegli virināt* RM 133218, 101), *pagālis* < *pagalvis* (*Cieta vieta, zēms pagālis, Sīvs tautietis klāt gulēja; Visu nakti izsēdēju, Uz pagāļa raudādama* RM 133527, 123). Līdzskaņa *v* zudums aiz sonantiem *l*, *r*, kas tiek skaidrots ar *v* vājinātu izrunu<sup>19</sup>, pēdējos gadu desmitos izplatītāks vārdos *durvis*, *cirvis*, *virve* (izloksnē: *duris* // *dures*, *ciris*, *vire*), vārdos *cilvēks*, *pagalvis* tas dzirdēts tikai dažu visvecāko izloksnes pārstāvju valodā: *cilēks*<sup>2</sup>, *pagālis*<sup>2</sup>.

Līdzskanis *n* zūd a) vārda beigās, piem., adverbā *šūodien* > *šūodie* (*Šūodie cirta apses malku Triju mūižu darbinieki* FS 1198, 98), partikulā *vien* > *vie* (*Brālītīm nuonesu garuoŗu vie* FS 1954, 53), aiz divskaņiem verbu pavēles izteiksmes 2. personā, piem., *nuoain* > *nuoau* (*Pacel krēŗu, nuoau(n) kājas Tautu dēŗa māmīnai!* RM 133523, 10), *palien* > *palie* (*Palie pate pabeŗķē!* FS 9, 4), *o-celmu* un *ā-celmu* deminutīvu vienskaitļa vokatīva formās, kas darinātas ar piedēkli *-īn-*, piem., *dēŗīn* > *dēŗī* (*Dēŗī, dēŗī, Pakaci nūju!* FS 9, 22), *māmīn* > *māmī* (*Ai, māmī, ai, māmī, Nu tev slikti gadījās!*<sup>20</sup>), b) morfēmu sadurā, piem., saliktenī *jaunbrālītis* > *jaubrālītis* (*Šūodien mani jaubrālīŗi Talku tura druŗiņā* FS 1955, 7188). Mūsdienās Nīcas izloksnē nav vairs dzirdams deminutīvu vokatīvs ar *-ī*. Aktīvajā leksikā nav konstatēts arī līdzskaņa *n* zudums morfēmu sadurā.

Tautasdziesmās nereti ir vērojams līdzskaņa *r* zudums vārdu beigās, piem., *a* < *ar* (*Nu lieŗina danci grieŗe A visām pazarēŗ* FS 1954, 333), *ku* < *kur* (*Skrien, bitīte, tai zemē, Ku man tēŗis, māmūŗite!* FS 1954, 56). Tas izplatīts arī mūsdienū izloksnē – sal. arī *ga* < *gar*, *i* < *ir*, *pa* < *par*.

Līdzskanis *d* zūd vienzilbes vārdu beigās, piem., *tad* > *ta* (*Ja tā dēŗa kuoŗi, rāmi, Ta mēs mīŗi dzievāŗim* FS 1954, 833). Pēdējo gadu izloksnes pierakstos tas reģistrēts arī adverbos *ka* < *kad*, *tag(a)* < *tagad*, verba formā *duo* < *duod*.

Līdzskanis *t* zūd līdzskaņa *p* priekŗā adverbā *atpakaŗu* > *apakaŗu* (*Apakaŗu, apakaŗu! Mans pūŗinis apakaŗu! Es atradu tautiņās, Apakaŗu dzievāŗam* RM 133521, 187), kas fiksēts arī jaunākajos apvidvārdu vāķumos. Līdzskanis *t* izloksnē ļoti bieŗi vecākās, nereti arī vidēŗās paaudŗes runā zūd vārdā *atkal* > *akal*. Turklāt šajā vārdā parasti zūd arī beigu līdzskanis *l* (> *aka*). Līdzskaņa *t* zudums vērojams arī partikulā *kaut*, ja to lieto savienojumā ar vietnieķvārdiem *kas*, *kāds* vai adverbiem *kā*, *kad*, *kur*.

<sup>19</sup> Rudzīte M. Latvieŗu dialektoloģija. Rīga, 1964. 95. lpp.

<sup>20</sup> Kāŗas Nīcā // Rakstu krāķums, Rīgas Latvieŗu biedrības Zinību komisijas izdots. 19. krāķums. Rīga, 1929. 151. lpp.



Visai bieži tautasdziesmās ir registrēti (daži no literārās valodas atšķirīgi) vārdi ar problemātiskas cilmes līdzskani *k*: substantīvs *smilkts* 'smilts', adjektīvs *smilkšains* 'smilšains' (*Nāk, kājinas kapādami, Baltas smilkstis spārdīdami* RM 133565, 13; *Kur bijāt jūs, māsiņas, Smilkšainām kājiņām? Mēs māsiņu vadījām Baltā smilkšu kalniņā* FS 1955, 10102), substantīvs *zalktis* (*Lietus lija, skujuas bira, Zalktis līda vēderā* FS 1818, 2412)<sup>21</sup>, *sklidēt* 'slidēt' un citi atvasinājumi ar *sklid-* (*Sklid manas kājiņas, Pādīti dīduot* FS 527, 13427; *Es izvedu vīra māti Uz sklidošu leđutīnu: Kad dēlinu nevēlēja, Tad es viņu sklidināju* FS 1955, 11179)<sup>22</sup>. Minētie vārdi ir raksturīgi arī mūsdienu Nīcas izloksnē (*Smilkšu<sup>2</sup> raks | -g- | tur | jūrā | us tuō pusi i<sup>2</sup>. viņgrs, tiēus<sup>2</sup>, luōks<sup>2</sup> ta kā<sup>2</sup> zalktis<sup>2</sup>. glu<sup>2</sup>ms<sup>2</sup> leđus bi, labi sklidēja<sup>2</sup>, ka skrēja<sup>2</sup> a kričuōlēm<sup>2</sup> 'slidām'*).

Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās konstatēti daži vārdi ar līdzskaņa *s* pielikumu vārda sākumā nebalsīgo troksneņu *t*, *p* priekšā, piem., *stieģelis* (< *tieģelis*) 'kieģelis' (*Es vācieti dancināšu Uz karstiem stieģeļiem* FS 1955, 10756), *stuveris* < *tuoveris* (*Baltu sedza, baltu vilka, Meļļu mērcā stuoverī* FS 929, 16787), *spīkis* < *pīkis* (*Vagāriša dvēselīte Zelta spīka galiņā* FS 9, 132). Līdzskaņa *s* pielikums vārda sākumā ir vispār reti sastopams Nīcā. Bez minētajiem ģermānismiem izloksnē dažu visvecākās paaudzes pārstāvju runā blakus ģermānismam *koste* // *kuste* registrēts arī *skoste* // *skuste*.

Līdzskaņa *k* iespraudums svelpeņa *s* priekšā fiksēts verbā *kulkstīt* 'kulstīt', substantīvā *kulkstītājs* 'kulstītājs' (*Kulkstat skaidri, kulkstītājas: Atnāks māte apraudzīt* FS 527, 13770), kas tiek lietoti arī mūsdienās (sal. arī *atkuļkstīšana<sup>2</sup> — viēna<sup>2</sup> saīmniēce<sup>2</sup> vāka<sup>2</sup> uōtrus ļaūžus<sup>2</sup>, lai nāk uz atkuļkstīšanu<sup>2</sup>, uz taļku<sup>2</sup> nē<sup>2</sup>). Kā Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās, tā arī izloksnes vākumos līdzskaņa *g* iespraudums svelpeņa *z* priekšā vērojams vārdos *lagzda* 'lazda' (*neviēns<sup>2</sup> kuōcīns<sup>2</sup> tā<sup>2</sup> neziēd<sup>2</sup>, kā<sup>2</sup> ziēd<sup>2</sup> lagzda gavēnī<sup>2</sup>*), *ligzda* (*Šķir, irbīte, papārdīšus, Meklē savu ligzdas vietu!* FS 1955, 10138).*

Vairākos tautasdziesmu variantos registrēti vārdi, kas liecina par balsīgu un nebalsīgu troksneņu maiņu saknes beigās un piedēkļos, piem., *vaiņadzīns* // *vaiņacīns* — galvenokārt senākos manuskriptos (*Dēla māte, dēla māte, Atduod manu vaiņadziņu!* FS 9, 16; *Ai, liepīna, platlapīte, Apslēp manu vaiņacīnu! Tautas luoka zaļas birzes, Meklē manu vaiņacīnu* FS 9, 54), *mēndza* vai *mēndzs* // *mēnca* vai *mēncs* (*Siļķu muca, mēndzu muca, Mušu rinda pakalā* FS 1730, 11232; *Manc vīrīnc jūrīnā, Piēci mēnci laivīnā, Ikatram bērniņam Pa vienam mencīnam* FS 1954, 432), *kviedza* // *kvieca* (*Cūku kūtī cūkas kviedza* FS 1818, 2245; variants: *Cūku kūtī cūkas kvieca* FS 1818, 2770). Mūsdienu izloksnē substantīvā *vaiņags* visu paaudžu runā nostipri-

<sup>21</sup> Par vārdiem *smilkts* un *zalktis* sk. Endzelīns J. Latviešu gramatika. 225. lpp.; ME III 952, 957, 963–965, ME IV 684–685.

<sup>22</sup> Par vārdu *sklidēt* sk. Endzelīns J. Op. cit. 224.–225. lpp.; ME III 882–883, 931.

nājies balsīgais troksnenis, bet substantīvā *mēnca* (izloksnē arī *mēncs, mencis*) – nebalsīgais troksnenis. Jaunākajos apvidvārdu vākumos sastopams verbs *kviekt* (pagātnē *kvieca*); variants ar balsīgu troksneni saklausīts tikai visvecākās paaudzes valodā.

Nīcā pierakstīto tautasdziesmu valodas apskats ļauj secināt, ka tautasdziesmu izmantojamība izloksnes īpatnību konstatēšanai kā fonētikā, tā arī citos valodas līmeņos ir atkarīga no vairākiem nosacījumiem.

1. Ir nepieciešams balstīties uz plašiem dažāda senuma tautasdziesmu pierakstiem attiecīgajā novadā, kā arī uz izloksnes materiāliem, kas iegūti vairāku gadu desmitu laikā.

2. Tautasdziesmu valoda dialektoloģiskos pētījumos ir izmantojama pēc kritiska novērtējuma un konfrontācijas ar attiecīgās izloksnes dotumiem. Dažādu kļūdu atklāšanā nereti palīdz tautasdziesmu variantu salīdzināšana. Šo domu jau izteicis J. Endzelīns, analizējot „Latvju dainu“ 2. sējumā ietvertu tautasdziesmu valodu: „... visur asa kritika jāpieliek, un ar daudzo variantu palīdzību palaikam var droši noteikt, kas nācis no pašas tautas mutes, kas ne. Pie retām formām, kur variantu trūkst, katrā gadījumā sevišķi jāizspriež, uz vispārējām valodas zināšanām pamatojoties, kas var būt pareizs, kas kļūda“<sup>23</sup>.

3. Tautasdziesmu materiālu kvalitāte ir atkarīga no tautasdziesmu pierakstītāja sagatavotības šim darbam un prasmes lietpratīgi, mērķtiecīgi rosināt teicēju. Tāpēc izloksnes faktu konstatēšanā vērtīgākie ir folkloristu un izloksnes pratēju, respektīvi, dzimtu izloksnes pārstāvju, pieraksti. Mazāk precīzi ir vietējo skolu skolēnu tautasdziesmu vākumi. Lielākas neprecizitātes vērojamas tautasdziesmu materiālos, ko Nīcā pierakstījuši citu izlokšņu grupu pārstāvji, kam Nīcas izloksne ir sveša.

4. Dialektālos pētījumos izmantoto tautasdziesmu teicējiem ir jābūt personām, kas attiecīgajā novadā ir dzimušas, augušas un kuru vecāki un vecvecāki ir dzimti turienieši.

5. Tautasdziesmu valodas dialektālo iezīmju izpētei, ja iespējams, vēlams izmantot manuskriptus, nevis publicējumus, jo tajos pamanītas dažāda veida neattaisnojamas atkāpes no oriģināla. Nereti publicējumos izloksnes formas aizstātas ar literārām formām vai arī otrādi. Piemēram, P. Šmita apkopotajās tautasdziesmās atšķirībā no manuskripta deminutīva *cūkīna* vietā ir dots *cūcīna*<sup>24</sup>. Nepamatoti labojumi ir arī šai tautasdziesmas pierakstā: *Mūs māsīna piesārkuse Kā sarkana brūklinīte; Tautināsi nobaleise Kā dzeltāna kļavas lapa* FS 1198, 75 – publicējumā: *Mūs'*

<sup>23</sup> Endzelīns J. DI I. 674. lpp.

<sup>24</sup> Šmits P. 7. Nīcas tautas dziesmas // Rakstu krājums, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdots. 20. krājums. Rīga, 1930, 60. lpp. 203. tautasdziesmā.

*māsīna piesarkusi Kā sarkana brūklinīte; Tautīnās nobalēj'si Kā dzeltāna kļavas lapā*<sup>25</sup>.

Reālu ainu izlokšnes pētīšanai nesniedz arī tās tautasdziesmas, kurās literārā respektīvi jaunāka forma aizstāta ar izlokšnes respektīvi senāku formu, kas izlokšnē tautasdziesmas pierakstīšanas laikā, domājams, vairs nav konsekventi lietota. Piemēram, minētajā publicējumā manuskriptā reģistrēto deminutīvu vokatīvu *tēvīn*, *kalējiņ* vietā lietotas formas *tēvī*<sup>26</sup>, *kalēji*<sup>27</sup>. Šādi labojumi mēģina padarīt izlokšni statisku, neļauj spriest par izlokšnes attīstību, par izlokšnes īpatnību zušanu.

Manuskripta izmantošana parasti dod kopskatu par tā valodu. Nereti tas (arī netiešā veidā) sniedz papildinformāciju par pierakstītāju, teicēju, kas var palīdzēt kļūdu noteikšanā un novēršanā.

6. Pozitīvi vērtējama ir tautasdziesmu iesakņotība apvidū, proti, jo bagātākas ir tautasdziesmu dziedāšanas tradīcijas, jo bagātāks un drošāks ir tautasdziesmu valodas materiāls.

7. Liela nozīme izlokšnes īpatnību izpētē kā sinhroniskā, tā diahroniskā skatījumā ir dažāda senuma tautasdziesmu variantiem. Kā liecina Nīcā reģistrēto tautasdziesmu valoda, kopš 20. gs. 30. gadiem vairākos manuskriptos (piem., skolēnu pierakstos) vērojama lielāka nekonsekvence izlokšņu īpatnību atspoguļojumā, kas daļēji, protams, raksturo tā laika izlokšni, tās nivelēšanos. Taču nav izslēgta iespēja, ka bijusi (varbūt pat īpaši neakcentēta) orientācija uz tautasdziesmu valodas literarizēšanu<sup>28</sup>. Tā vedina domāt arī daži relatīvi jaunāki pieraksti, kuros izlokšnes iezīmes ir vairāk saglabātas. Var secināt, pirmkārt, ka ne vienmēr tautasdziesmu senāki pieraksti atspoguļo pilnīgāku izlokšni. Otrkārt, vēlreiz jāakcentē tautasdziesmu pierakstītāja noteicošā loma: dažreiz, iespējams, materiāli ir apzināti reģistrēti literārā formā. Šai sakarā jāatceras arī K. Barona norāde „Latvju dainu“ 1. sējuma ievadā: „Dziesmu uzrakstītāji dialektus, ja maz, tad visai pavirši, nepilnīgi un nekonsekventi ievērojuši. Viņu lielākā daļa pat no vidiem, kur valda it noteikta savāda izlokšne, uzrakstījuši dziesmas mūsu rakstu valodā ar retām izlokšņu piedevām...“<sup>29</sup>

J. Endzelīns 1935. gadā K. Barona 100. dzimšanas dienas atceres svinībās ir norādījis, ka „Latvju dainas“ „dod vielu latv/iešu/ filoloģijai uz paaudžu paaudzēm.“<sup>30</sup>

<sup>25</sup> Turpat, 62. lpp. 241. tautasdziesmā.

<sup>26</sup> Turpat, 64. lpp. 277. tautasdziesmā.

<sup>27</sup> Turpat, 56. lpp. 141. tautasdziesmā.

<sup>28</sup> Sal. J. Endzelīna piebildi: „...nav man zināms, ka krājējiem kaut kad būtu piekodināts uzrakstīt dziesmas skaņu pa skaņai no tautas mutes, bez jebkādiem pārgrozījumiem, un daudz maz pietiekošā ortogrāfijā.“ – Endzelīns J. DI I. 671. lpp.

<sup>29</sup> Barons Kr., Visendorfs H. Latvju dainas. Jelgava, 1894, 1. sēj., XIV lpp.

<sup>30</sup> Endzelīns J. Krišjāņa Barona nozīme latviešu filoloģijā. // DI III 2. 235. lpp.

Tautasdziesmu nozīme valodniecisku jautājumu risināšanā nav mazinājusies arī mūsdienās. Pašreiz ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras daļas arhīvā glabājas vairāk nekā 1,2 miljoni tautasdziesmu variantu. Tas ir neizmēļams avots turpmākajiem pētījumiem arī dažādās valodniecības nozarēs, piem., dialektoloģijā, vēsturiskajā leksikoloģijā, areālajā lingvistikā, valodu kontaktu izziņāšanā, literārās valodas un dialektu mijiedarbes izpētē.

## MUNDARTLICHE BESONDERHEITEN IN VOLKSLIEDERN (ANHAND DES MATERIALS AUS DER GEGEND VON NĪCA)

### *Zusammenfassung*

Kompliziert und wenig erforscht ist in der lettischen Sprachwissenschaft ein Fragenkreis, der mit den Beziehungen der Sprache zum System der Mundart, mit ihrer Wechselwirkung, mit der Folkloresprache als Quelle dialektologischer Forschungen verbunden ist.

In diesem Artikel sind die kennzeichnenden Merkmale in der Phonetik der Mundart von Nīca behandelt worden. Dabei wird auf Sammlungen der Volkslieder (seit dem II. Viertel des 19. Jh. sind in Nīca mehr als 24 000 Varianten der Volkslieder notiert worden) und auf das in den letzten Jahrzehnten registrierte mundartliche Material gestützt. Der Vergleich der Sprache in Volksliedern mit Erscheinungen der heutigen Mundart ermöglicht uns Einsicht in die stabilsten mundartlichen Kennzeichen in der Phonetik, deckt den Prozeß des Verschwindens von phonetischen Besonderheiten der Mundart auf.

Von den phonetischen Erscheinungen, die in den Volksliedern registriert sind und in der heutigen Mundart nur selten bei Sprechern der ältesten Generation auftreten, sind zu erwähnen: z. B., der Gebrauch des Vokals *u* vor Konsonanten *b* und *v* (*dubēns, suvēns, zuve*), die Diphthongierung der Vokale *i, u* vor tautosyllabischem *r* (*zierdzīns, puorkš*), die Anaptyxis nach dem Konsonanten *r* (*svar<sup>a</sup>ki, ve<sup>r</sup>'pe<sup>2</sup>*), die Assimilation des Konsonanten *j* durch den Konsonanten *s* bei Ableitungen mit *-ājs, -ējs, -tājs* (*arāš, dzēreiš, dziedātāš*).

Die sprachliche Untersuchung der in Nīca notierten Volkslieder läßt schlußfolgern, daß die Anwendbarkeit der Volkslieder beider Feststellung mundartlicher Besonderheiten sowohl in der Phonetik als auch auf anderen Niveaus der Sprache von mehreren Bedingungen abhängig ist. Z. B., bei dialektologischen Untersuchungen ist es notwendig, sich auf zahlreiche Notationen der Volkslieder und auf mundartliches Material zu stützen; die Sprache der Volkslieder ist nach kritischer Bewertung und Konfrontation mit Erscheinungen der jeweiligen Mundart zu benutzen; die Qualität des Materials aus Volksliedern ist von der Qualifizierung des Notierenden, von der Erzählerwahl abhängig; bei Untersuchung dialektaler Merkmale der Sprache der Volkslieder ist es erwünscht, Manuskripte statt Veröffentlichungen zu benutzen.